

EVANGELIETS KULTISKA SITZ IM LEBEN

Inledning

I min avhandling "The Apocalypse of Adam, Nag hammadi Codex V,5. Considered from its Egyptian Background" från 1991 sökte jag visa att den koptiska gnostiska texten "Adamsapokalypsen" måste förstås utifrån en kultisk kontext.

"That the text had an illuminating function for the reader only through the reading of the text; that it was the text and only the text which supplied the reader with gnosis through some sort of mysterious illumination of the inner life when the text was read, is a very unegyptian way of transmitting knowledge, insight, life, power or whatever. The Egyptian way of transmitting is concrete and ritual."

"Realism is significant for Egyptian culture and this realism is also manifested in such an abstract matter as knowledge, even knowledge is an object. Egyptian knowledge is ritual knowledge. The mythology in the text leads to the essential cultic act which is the knowledge" (hela avhandlingen finns på denna hemsida).

Hymnen i Adamsapokalypsen med sina fjorton strofer, med stor sannolikhet metriskt bunden, är en omistlig del av apokalypsen. Denna hymn placerar texten i en kultisk kontext. Kulten, det vill säga rit och ord tillsammans förmedlar den omistliga kunskapen, gnosis.

Adamsapokalypsens avslutning lyder.

"Dessa är uppenbarelserna

som Adam visade för sin son Set

och hans son undervisade sin säd om dem

detta är kunskapen

Adams fördolda

som han gav till Set

som är badet som är heligt

för dem som känner den eviga kunskapen

genom de ordfödda

ofördärvade ljusbringarna

som kom från den heliga säden

Jesseus, Mazareus, Jessedekeus

vattnet som är liv.

Adams Uppenbarelse"

(hela Adamsapokalypsen finns i min svenska översättning på denna hemsida)

Avslutningen är Adamsapokalypsens höjdpunkt. Där sägs rent ut att Adamsapokalypsen är den kunskap som Adam gav sin son Set och denna kunskap är ”badet som är heligt”, det vill säga det gnostiska dopet genom vilket människan kan bli fri från skaparguden och det jordiska som binder henne vid honom. Genom detta vatten, moder Evas vatten eftersom hon är detta vattens källa, blir människan född på nytt. Genom dopet blir människan återigen förenad med ljusets gud. Detta är möjligt genom ljusbringarens verk, den ordfödde.

Jag hävdar alltså att Adamsapokalypsen är ett dopritual trots att den kan synas vara en text som förmedlar en hemlig kunskap genom läsandet av texten. Texten förutsätter riten liksom riten förutsätter texten.

Som bekant rymmer även nya testamentet hymniska partier som till exempel Magnificat, Nunc Dimittis och Benedictus.

Mitt forskningsarbete ”Philaes arv. Den fornegyptiska kultens roll i koptisk och katolsk kult” från 1994 rör den fornegyptiska religionens sista tempel i funktion, Isistemplet på ön Philae i Övre Egypten (Hela forskningsarbetet finns på denna hemsida). I detta arbete pekar jag på slående likheter mellan kulten på Philae och den kristna kulten. Liksom inskriptionerna på Isistemplet på Philae låter oss skönja den kult som en gång ägde rum i templet så närvarandegör den kristna kulten i de egyptiska kyrkorna evangeliet.

Låt mig alltså först sammanfatta ”Philaes arv” för att sedan försöka visa att evangelierna måste förstås utifrån en kultisk kontext. Evangelierna är alltså enligt min mening inte texter för att läsas för att den läsande skall bli upplyst, ”frälst” genom läsandet. Evangelierna är texter som åtföljer och är oskiljaktiga från riten, kulten, en kult med fornegyptiska rötter. Riten, handlingen och orden i kulten är lika oskiljaktiga som språk och praxis i Ludwig Wittgensteins språkfilosofi.

Sammanfattning av ”Philaes arv”

Inledningsvis hävdar jag att den fornegyptiska religionen liksom all annan religionsutövning har sitt ursprung i riter, ordlösa handlingar. Riternas funktion är ett komplicerat och omdebatterat ämne, men en viktig funktion är kunskapsförmedling, förmedling av gemenskapens tradition. Man skall akta sig för att utgå från att riten har ett logiskt syfte, en mening eller rent av en intellektuell rationell betydelse. En rituell handling är alltid sig själv nog.

Till riterna har ord, myter, knutits. Myterna skall skiljas från så kallade ”aktiveringsord” även om dessa kan ha en mytisk bakgrund. En blandning av myt och rit kan man för enkelhetens skull kalla kult. Här kan det vara på sin plats att betona att det inte rådde något nära samband mellan en särskild myt och en särskild rit i den fornegyptiska kulturen. En rit förutsatte inte en särskild myt. En rit kunde knytas till olika myter. Detta skulle jag våga påstå är ett allmänt religionshistoriskt fenomen. Ritens betydelse stärks genom att den kan knytas till olika myter.

”Philaes arv” söker visa att riterna överlevde religionsbytet under de första seklerna efter Kristus. Detta underlättades enligt min mening av att de egyptiska riterna var arketytiska. Forskningsarbetet ställer frågan om den kristna tron och läran tagit sig rituella uttryck eller om det snarare kan vara så att de fornegyptiska riterna med sina afrikanska rötter tagit sig mytologiska, ideologiska, dogmatiska och filosofiska uttryck när de nådde den hellenistiska världen vilket skedde allra först i Egypten.

Kort sagt: Det finns inget som automatiskt binder oss vid att tron föregår riterna. Det kan vara tvärtom, att riterna föregår tron. Kyrkan skulle alltså ha definierat en viss tro på grund av att man redan gjorde

på ett visst vis, utövade vissa riter. Som professorn i religionshistoria i Lund Tord Olsson en gång citerade en massaj; ”vi tror så här för att vi gör så här”.

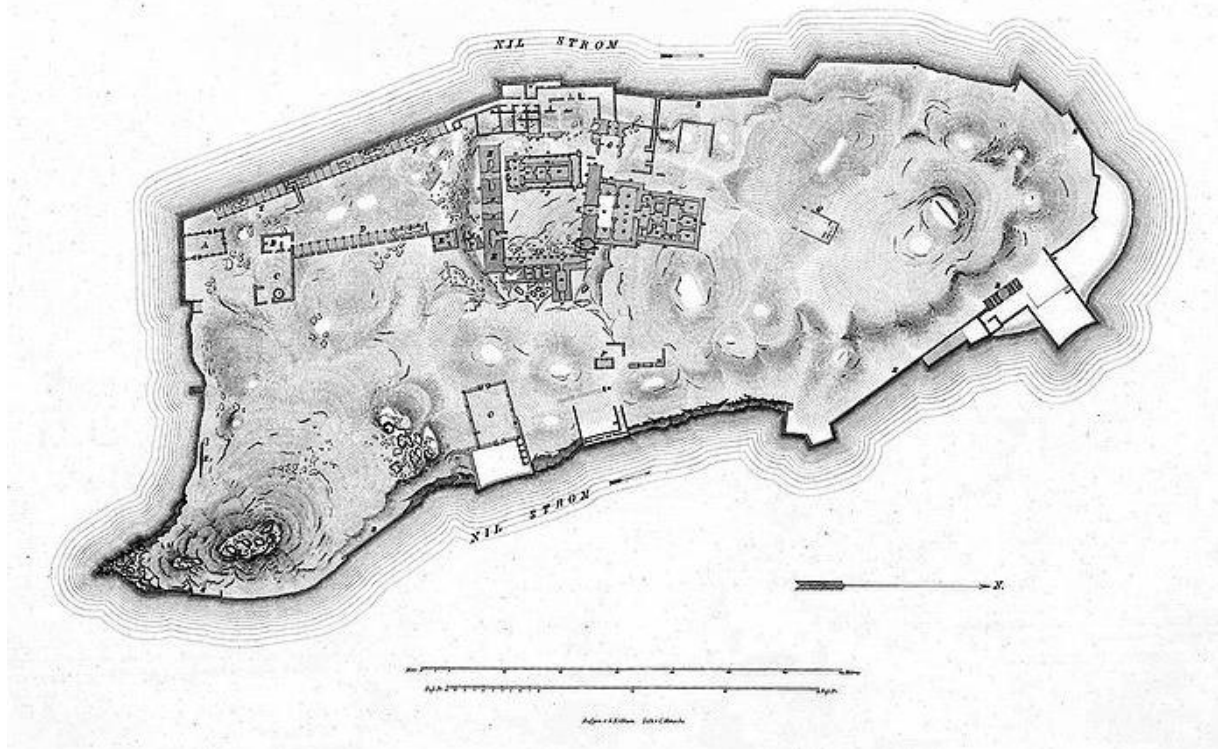
I Philaes arv används arkitektur, framställande konst, texter (inte minst tempelinskriftioner) samt musik för att jämföra fornegyptisk kult med kristen kult. Här skall man komma ihåg att egyptologer vanligen är filologer, inte religionshistoriker. Det har enligt min mening inom egyptologin lett till en ensidig inriktning på texter. Sambandet text – kult har sällan stått i förgrunden. Man har för lätt resignerat och förklarat att kulten gick förlorad när den fornegyptiska kulturen gick under. Så illa är inte forskningsläget utifrån ett religionshistoriskt perspektiv.

Låt oss först se på Isitemplet på Philae. När den första Assuandammen byggdes av britterna 1902 blev templet översvämmat vid högvatten och började förstöras. När Höga Dammen byggdes på 1960-talet skulle templet dränkas för gott av Nassersjön, men en italiensk räddningsaktion flyttade templet till en grannö. Därmed räddades tempelkomplexet.

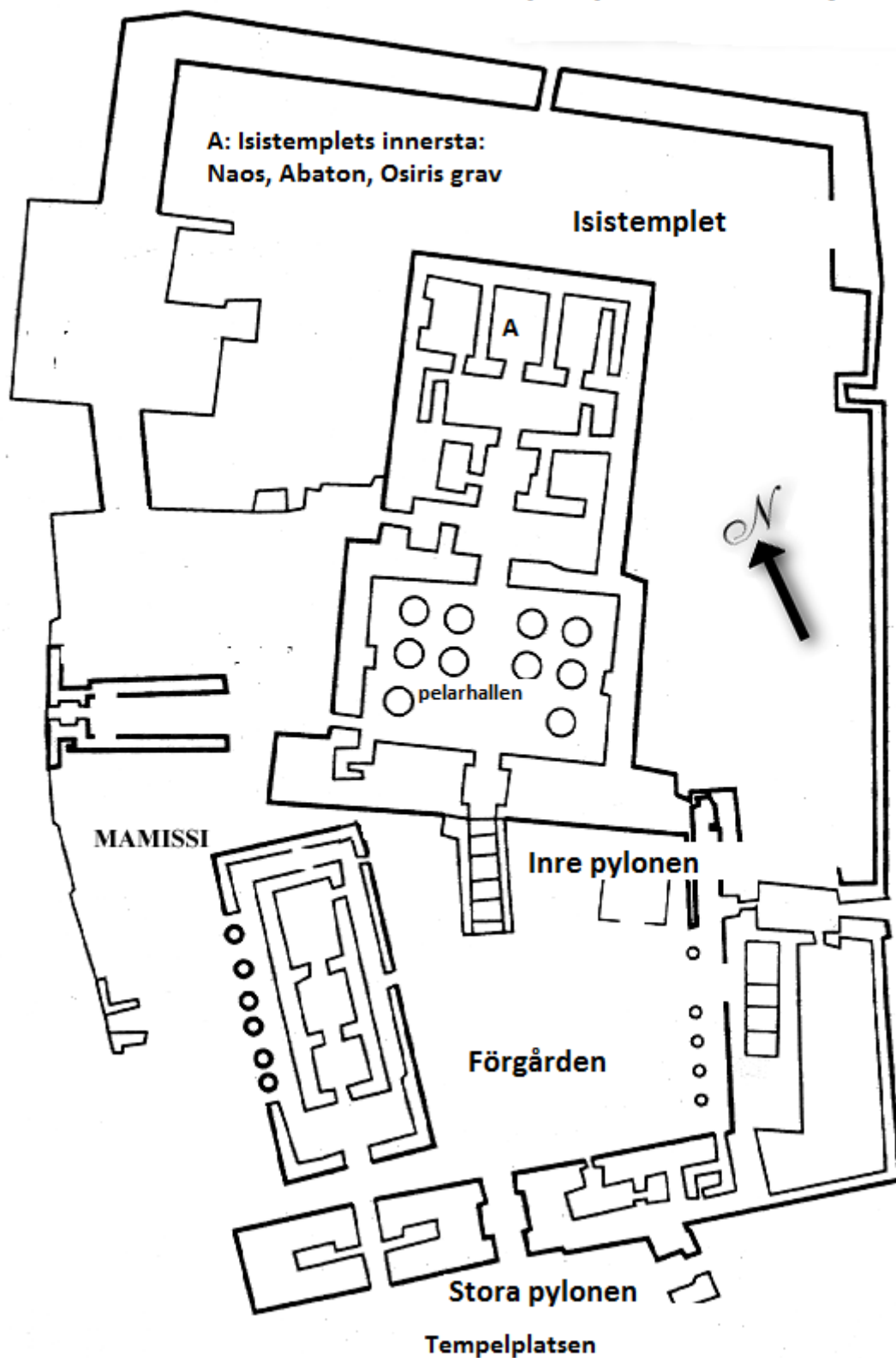
Templet sett från väster. Till höger de stora pylonerna. Det pelarförsedda templet är Mammisi, födelsehuset. Bakom det de inre pylonerna och längst till vänster det egentliga Isitemplet.

Grundrifs der Insel
PHILAE.

Denna karta är från tiden före flyttningen av tempelkomplexet. Observera norr om själva templet resterna av en koptisk kyrka som det finns anledning att återkomma till.

Isistemplet på Philae i detalj

Denna detaljerade planritning över Isistemplet är användbar för att visa att templets struktur har slående likheter med koptiska och ortodoxa kyrkor. Det egentliga Isistemplet är byggnaden norr om den inre pylonen. Först en pelarhall och innanför den olika rum. Rummet i centrum längst åt norr är det allra heligaste, naos, Osiris grav.

Låt oss vandra genom templet från födelsehusets inre till naos på samma sätt som i "Philaes arv" och i den populärare "Inskriptioner från Isitemplet" (även den finns på denna hemsida), nu mera sammanfattande, men så att likheten med ortodoxa och koptiska kyrkor ändå framträder.

I mammisis innersta rum finns två bilder på nordväggen. Den nedre föreställer gudinnan Isis med Horusbarnet i sitt knä. Vid hennes sidor står gudarna Thot och Re. Över henne tronar Horusfalken omgiven av lotusblommor.

En text bland många skildrar konungens födelse:

Han blir till
Guden är född

Övre och Nedre Egyptens konung
Horus, Isis son

Genom hans tillblivelse
Har allt begynt

Utifrån texterna och dekorationerna i mammisis inre kan vi enligt min mening dra slutsatsen att här skildras en kult, en blandning av mytologin om Horusbarnet och en rit. Vi står helt enkelt inför en rituell födelse, Gudmodern Isis föder sonen Horus, Egyptens liv.

En annan text som reciteras av Isis lyder:

(Jag är) den stora modern
Himmelens drottning, gudarnas härskarinna.

I Philaes arv återges ett otal texter som samtliga styrker mammisis rituella funktion. När den nyfödde Konungen lämnat mammisi står han på nordsidan av den stora pylonens västtorn, vid den port som leder ut till tempelplatsen. Texterna och dekorationerna på pylontornets sydsida ger oss en bild av kultens fortsättning.

Den levande Horus, underbar yngling, kärlekens sötma
Tatenen, makaren av folkets två kvinnor genom ka-vaginan
Prisa Chnum vid hans storartade framträdande i härlighet
I Övre Egyptens krona liksom Horus den starke tjuren
Härskaren som består, föds i det älskade landet
liksom den levande Apistjuren

Denna text och övriga texter på pylontornet visar att konungen här träder ut ur templets innersta ut på tempelplatsen och visar sig på samma sätt som när solskivan stiger upp på himmelen. Den framträdande konungen ger landet liv. I slutet av samma text som återgavs ovan står det:

Gudarna älskar det framburna
Genom händernas handlingar (bereds) de eviga livens offerbröd.

Vi går vidare över tempelplatsen och fram till porten mellan de två stora pylontornen, den så kallade Nektanebos port. Vid de nedersta dekorationerna på västra och östra dörrposten finns två identiska texter:

Övre Egyptens konung, framträd i härlighet ur palatsrummet. Han går till vila i den döende solens tempel.

På insidan av Nektanebos port återfinns vi följande texter:

Erbjuder ljusets bröd åt sin fader.

Erbjuder vin åt sin fader.

Texterna är enligt min mening direkt rituella. Den inträdande farao bär fram offergåvor, bröd och vin, åt sin fader. Andra texter i porten talar om att farao bär fram gåvor till Isis. Gåvorna är Osiris döda lemmar, jordens frukter av bröd och vin. Landets frukter bärs alltså åter till den livgivande Gudsmoan.

När vi gått genom Nektanebos port är vi inne på förgården och står inför de inre pylontornen, med sin port. Innanför porten går vi in i pelarhallen, pronaos. Dekorationerna och texterna återger timma för timma den rituella Osirisvakan, vakan vid graven.

En text lyder:

Första timman på dagen

Den här timman öppnas vägen till graven

Solen skiner på ljusets grav.

Gudarnas Horus.

Detta är alltså vägen in till graven, Isistemplets innersta. Farao har alltså trätt in med offergåvorna på väg till templets innersta, graven, där hans far Osiris vilar. Vi står inför Osirisgraven vilket inte utesluter att se templet som Isis kropp i vars innersta livets mysterium, livgivandet, äger rum. Därmed är faraos inträde i Isistemplets innersta ett "regressus ad uterum" (åter till livmodern). Vid det innersta rummets ingångsport finns en scen där konungen bär fram gåvor till Isis, sin moder. Isis svarar med att ge farao allt liv och all styrka. "Jag ger dig allt liv och all styrka". Här nämns att Isis är i Abaton, Osirisgraven. I templets innersta, på nordväggen, återkommer samma tema. Isis säger: "Jag ger dig himmelens kraft, skapelsen". Men nu utvidgas temat. Konungen bringar på nordväggen Isis det rena vattnet, det livgivande vattnet. Detta vatten befruktar henne i en kopulation med Osiris varigenom hon kan bringa liv till alla människor. Isis blir upphov till allt liv, faraos, människornas och gudarnas. Isis är livgiverskan.

I det innersta rummets västvägg når dramat sin höjdpunkt. Den döde Osiris får liv igen, samma liv som den levande solen. Kungen Ptolemaios, Horus, Osiris son, identifieras med den nu levande Osiris.

Jag hänvisar återigen till "Philaes arv", men med denna korta sammanfattning vill jag visa att det kultiska drama som vi kan följa på Isistemplets väggar från befruktning, födelse, farmträdande inför folket på tempelplatsen, inträdet i graven, är ett regressus ad uterum (återinträde i livmodern). I gudinnans (templets) innersta äger så livgivandet av den döde Osiris rum och till sist en återförening, identifiering av Konungen Horus och den nu levande Osiris. Isis har givit Egypten nytt liv genom den dödes uppståndelse. Det är denna dramatiska rit som jag menar att den kristna kyrkan begagnade sig av vid det kultiska framställandet av frälsarens tillblivelse, födelse, liv, död och uppståndelse. Vilket skulle peka i riktningen "vi tror så här för att vi gör så här".

Låt mig avsluta med en text från templets innersta som visar att fadern Osiris är ett med sonen Horus:

Den levande guden

Den underbare och den helande

Framträder i härlighet

Tillräckligt med bröd

Lyfts upp för tillblivelsen

Herren framträd i härlighet

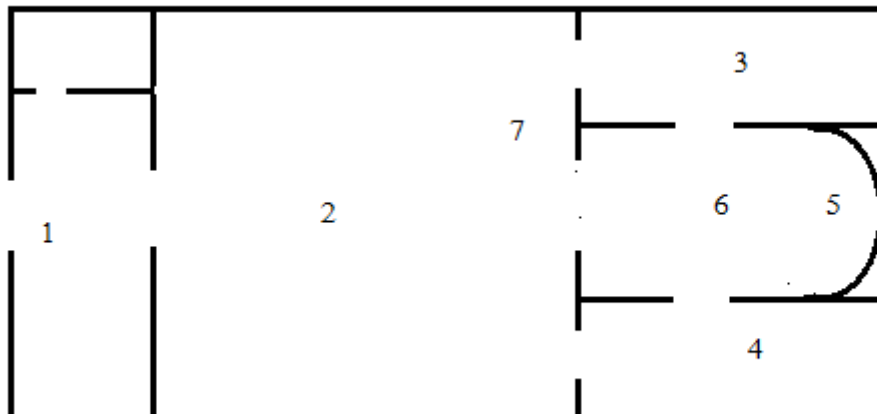
Konung Ptolemaios

Osiris den underbare

Och den älskade.

Den koptisk kristna kulten

Planskiss över den koptiska kyrkan Deir Abu Hennis från 400-talet

Jag använder här främst mera kända grekiska benämningar på kyrkans olika delar.

1. Narthex. Katekumenernas och botgörarnas rum. I äldre kyrkor fanns lekane här, en vattencistern som förknippas med Epifania Domini.
2. De troendes rum.
3. Prothesis. Platsen för beredningen av offergåvorna.
4. Diakonikon, sakristia.
5. Absid.
6. Koret, det allra heligaste, heikal, med altaret.
7. Skiljevägg i trä. På överdelen ikoner med gudsmoedern och barnet.

Planskiss över koptisk kyrka på Philae
(Klosterkyrkan i Bawit har liknande plan, men koret har inga mellanväggar.)

Vi ser här att kyrkan på Philae är i det närmaste identisk med Deir Abu Hennis. Jag skall här peka på likheterna mellan det fornegyptiska templet på Philae och koptiska kyrkor. Som A.S. Atiya uttrycker det i "History of Eastern Christianity" s. 136: "It is not unconceivable that the oldest forms of Coptic churches were derived from their ancestral places of worship, that is, the ancient Egyptian temples. In fact, the spread of the earliest Christianity in Egypt resulted at first in the conversion of the pagan temples into churches". Så var det även på Philae.

Enligt min mening är en koptisk kyrka en komprimerad efterbildning av de enorma fornegyptiska tempelanläggningarna. Funktionen av kyrkans olika delar överensstämmer dessutom med motsvarande delars kultiska funktion i de fornegyptiska templen. Låt oss göra en förenklad jämförelse mellan kyrkan Deir Abu Hennis och Philaetemplet.

1. Narthex med lekane, vattencisternen, skulle motsvaras av Nektanebos kiosk som stod på Philaes yttersta spets åt söder. Den plats som alltså först mottog Nilens livgivande översvämningsvatten.
2. Kyrkans skepp, de troendes del, skulle motsvaras av tempelplatsen.
3. Prothesis, där brödet bereds, skådebröden sätts fram, motsvaras av mammisi, födelsehuset. Den nutida användningen av prothesis och diakonikon i den koptiska kyrkan kan inte vara ursprunglig. Den ortodoxa användningen är säkert den ursprungliga även i koptiska kyrkor (C.C. Walters: Monastic archeology in Egypt s. 26.)
4. Diakonikon, där liturgiska föremål förvarades har sin motsvarighet på Philae i byggnaderna bakom pelarna öster om förgården.
5. Absid
6. Det allra heligaste med altaret, platsen för graven och uppståndelsen i kristen liturgi har sin motsvarighet i det innersta rummet i det egentliga Isistemplet där Osiris grav är belägen och där Osiris får liv.
7. Träväggen med ikoner har sin motsvarighet i pylontornen med portar, texter och dekorationer.

För en mer detaljerad jämförelse mellan koptisk och fornegyptisk kult får jag hänvisa till kapitlet ”Den koptiska kulturen” och ”En översiktlig jämförelse” i Philaes arv. Jag hävdar alltså att den kristna kulturen i Egypten behållit huvudbeståndsdelarna i de fornegyptiska riterna som de till exempel framgår av inskriptionerna i templet på Philae. Philaes kult var en delaktighet i det kosmiska skeende, solens och Nilens faser. En födelse – död – uppståndelse genom ett rituellt ”regressus ad uterum”. På samma sätt och i likartade former är den tidiga koptiska kulturen en dramatisering av och delaktighet i frälsarens födelse, liv, död och uppståndelse.

I Philaes arv hävdar jag dessutom att dessa riters struktur har fördynastiska och förhistoriska rötter.

En avslutande anekdot. När mitt arbete Philaes arv var i det närmaste färdigt och jag var i Uppsala i andra ärenden tog jag kontakt med professorn i Religionshistoria Jan Bergman som hjälpt mig många gånger och som jag hade stort förtroende för. Om han hade läst alla 162 sidor vet jag inte, men när jag kommit till hans av böcker och papper fullständigt överbelamrade arbetsrum i dekanhuset satte han omedelbart igång med att komma med som jag tyckte relevant kritik. Jag fick inte en syl i vädret, men antecknade flitigt. Jan Bergman fick man ta på inandningen om man ville ha något sagt. Kritiken gällde en del av en grekisk översättning och så en del okonventionella översättningar i de fornegyptiska texterna som jag var medveten om och medvetet bestämt mig för. Vi kom även in på papyrologi och den tyske papyrologen Beck. Till sist lyckades jag få stopp på Jan Bergman och i korta drag redogjorde för arbetets huvudtes, likheten mellan fornegyptisk och tidig koptisk kristen kult. Till sist ställde jag frågan är inte likheterna uppenbara i både arkitektur och kult? Det blev alldeles tyst, en lång, lång stund. Jan Bergman var tyst!!

Han nickade. Jag var därmed säker på att jag hade rätt även om åtskilliga formella brister i arbetet borde rättas till vilket aldrig blev gjort.

En röst från orienten under Vaticanum II

Gunnel Vallquist har i sin bok ”Dagbok från Rom” refererat ett inlägg av ärkebiskop Edelby, den 5 oktober 1964. Edelby var patriarken Maximos höggra hand. Inlägget rörde relationen mellan Skrift och Tradition. Jag återger Gunnel Vallquists referat:

”Han (ärkebiskop Edelby) vände sig mot den ensidighet som han anser – och säkert har han rätt – karakteriserar västerlandets syn på problemet Skrift och tradition. Han menar att frågeställningen är falsk, legalistisk och ’nära nog nominalistisk’, att den är en produkt av kontroversen mellan katoliker och protestanter – en från östkyrkornas och enligt Edelby även de nya afrikanska och asiatiska kyrkornas horisont lokal konflikt. I ett konciliatedekret skall hela kyrkan tala, och då får man överge skolastiska subtiliteter av det här slaget. När Väst skilde sig från Öst förlorade den latinska liturgin nyckeln till en sann skrifttolkning, och det gäller fortfarande både för latinska katoliker och för protestanter. Den västerländska mentaliteten ställer Skrift och tradition bredvid varandra, men den heliga Skrift är en liturgisk och profetisk verklighet, snarare en förkunnelse än en skriven bok. Den är den Helige Andes vittnesbörd om Kristus, och hör hemma framförallt i liturgin, i nattvardsfirandet. Skriften är det människoblivna Ordets vittnesbörd, oskiljaktigt från Ordet som blivit kött i nattvardsliturgin. Den heliga traditionen är den Helige Andes förklaring (teofani), och utan denna förblir hela historien obegriplig och Skriften död bokstav. Den heliga Skrift måste tolkas i sammanhang med hela frälsningshistorien. Gamla Testamentet är Guds första uppenbarelse i sitt folk. Nya Testamentet utgör uppenbarelsen om frälsningens förverkligande i Kristus. Vi lever i en tredje period, då den Helige Ande personligen utgjuts; det är kyrkans och den heliga traditionens tid. Denna tradition förmedlas i allt väsentligt genom liturgin, sådan den kommit till oss som ett arv från äldsta tider. Det gäller också att minnas att den Gud som uppenbarar sig i Skriften är den fördolde Guden. Mysteriet kan aldrig fångas i en formulering, inte ens i Bibelns egna.”

Skriften är alltså enligt östkyrkorna oskiljaktig från liturgin såsom vi mottagit den. På samma sätt som den fornegyptiska kulten på Philae är en enhet mellan text, myt och rit. På samma sätt som Adamsapokalypsen endast blir begriplig utifrån sitt dopkultiska sammanhang.

Texter med idéer helt separerade från riter, drama, teater är ett resultat av grekisk dualism som fullständigt kommit att dominera västerlandet, men absolut inte orienten i vilken kyrkan uppstod. Skulle alltså evangelierna från det första århundradet efter Kristus kunna förstås utifrån deras plats i den tidiga kristna kulten, liturgin, eukaristin? Ja, det menar jag, men först lite om det förhistoriska Afrika.

Klippmålningar i Sahara

Är det rent av så att människan inte är en rationell varelse utan en rituell som till exempel Ludwig Wittgenstein hävdade. Det tyder åtminstone bland de äldsta artefakter vi har, klippmålningarna i centrala Sahara som uppenbart rymmer teatrala kultiska element. De äldsta klippmålningarna är minst 8000 år gamla, kanske 14000. Att det framförallt är ritualer och jaktscener som avbildats är uppenbart. Människorna bär masker, dräkter, bär kroppsmålningar, är tatuerade och de dansar. Tolkningen av målningarna i denna genuint afrikanska kultur lämnar jag därhän, även om man kan se klara paralleller i dagens afrikanska kultur. Jag vill även påminna om att jag i andra sammanhang hävdar Saharakulturen som ett viktigt av flera ursprung till den fornegyptiska kulturen.

Henri Lhotes bok "Klippmålningarna i Sahara" behandlar hans dokumenterande av den utdöda Saharakulturen, hans expedition till Hoggar och Tassili massiven där han avbildade klippmålningarna genom att föra över dem på stora ark som han och medhjälparna fäste på de bemålade klippväggarna. Boken väckte stor uppmärksamhet. Lhote feldaterade kulturen, men senare dateringar har gjort bilden tämligen klar.

Sahara var en gång ett paradiset genomkorsat av floder med ett rikt djur och växtliv samt en kultur som Lhote hittat rester av. Uttorkningen av Sahara ledde till att folk fick flytta till oaser och till slut till de enda kvarvarande floderna som återstod i Sahara, Niger och Nilen. Detta ledde till befolkningsanhopning i Nildalen, ofred, men till sist cirka 3000 före Kristus enas Nildalen till ett rike, Övre och Nedre Egypten.

Saharas kultur var som sagt afrikansk, det visar klippmålningarna. Målningarna visar även det rika djurlivet som en gång funnits i Sahara. Den egyptiska kulturen är alltså genuint afrikansk. Egypten är Afrikas stora bidrag till vår egen kultur. Utan detta bidrag med sin monism, realism och aspektivism hade det asiatiska helt kommit att dominera Grekland och oss. Dualismen skulle stå oemotsagd. Saharas uttorkning och det egyptiska nationsbygget som blev följden gjorde att den persiska radikaldualismen och den grekiska idealismen fått en mycket viktig motvikt i vår kultur, nämligen realismen och aspektivismen som in i vår tid bjuder idealismen med dess ideologier ett motstånd som enligt mig är en överlevnadsfråga. Det är Afrika, vårt ursprung, som givet oss medel att motstå ideologiernas lockelser om ett framtida jordiskt paradiset.

I Egypten och i det primitiva Afrika är det urtiden som är det eftersträvarsvärda. Det är den första tiden som skall återskapas eller närvarandegöras, inte minst i riterna, kulten. Det nya är hotfullt eller blott ett förfall. Någon annan värld än den vi lever i är inte tänkbar. Ett liv efter döden levs här, i gemenskapen. Anfäderna lever i stammen, i gravarna där mumien ligger, inte i en andevärld. Tanken på en ickemateriell idealvärld hämtar grekerna från annat håll, inte från Afrika. Denna egyptiska afrikanska föreställningsvärld har in i vår tid paralleller i Nildalen söder om Egypten.

Allt pekar på att vi är rituella varelser som alla andra arter på vår jord, inte rationella, intellektuella. Riten, teatern, liturgin... är vårt främsta kommunikationsmedel i vilka orden, rytmen och musiken har sin hemvist.

Evangeliets struktur

Vi har fyra evangelier, strukturen är densamma även om inte alla händelser i Jesu liv finns med i alla fyra. Det är därför jag talar om evangeliets struktur, evangeliet som proklamation av Jesu födelse, liv, död, uppståndelse och himmelfärd.

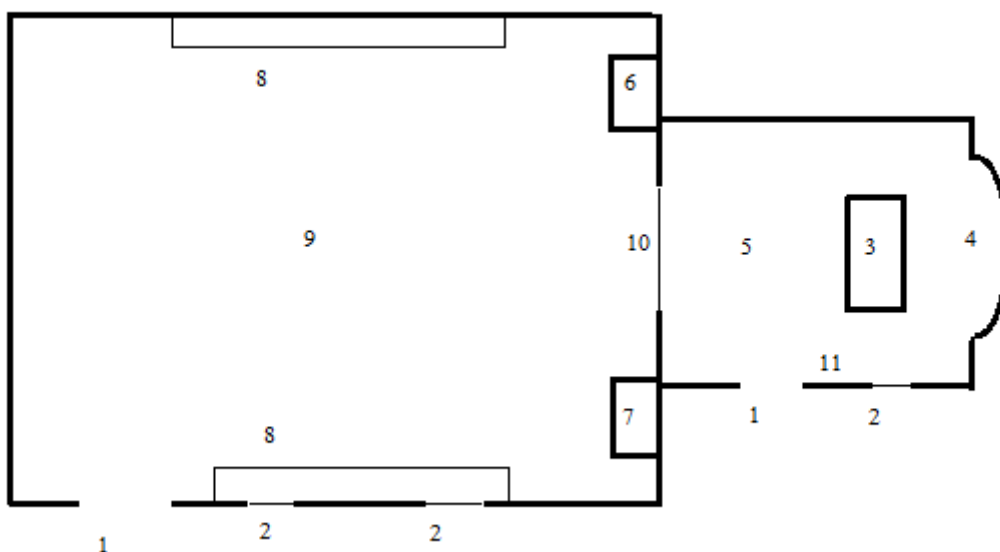
1. Bebådelsen och födelsen.
2. Jesu så kallade offentliga verksamhet bland sitt folk som början med dopet i Jordan.
3. Ankomsten till den heliga staden.
4. Sista måltiden. Bröd och vin är Jesu kropp och blod.
5. Jesu lidande, död, begravning, uppståndelse och himmelfärd.
6. Att världen har fått nytt liv genom uppståndelsen är sedan apostlarnas uppgift att proklamera.

Det är inte svårt att se likheterna mellan evangeliets struktur, ortodox och koptisk liturgi samt kulten i Isistemplet på Philae utifrån de inskriptioner vi har tillgång till. Innebär detta att evangeliet formats utifrån en forntida kult eller att denna struktur är arketypisk och sammanfaller med Jesu liv, med Människans liv. Vi kan fritt stå för det senare alternativet vilket inte betyder att evangeliet skulle vara osanning. Tvärtom! Evangeliet förkunnas, proklamas i oskiljaktig förening med en forntida, till en del förhistorisk, rit. Text och rit är evangeliets kultiska proklamation. Liturgi är förkunnelse.

Att rycka ut texten eller riten från sin ursprungliga gemenskap, förening, gör såväl riten som texten obegriplig. Ord och handling, tal och praxis är som Ludwig Wittgenstein oupphörligt understryker oskiljaktiga. Guds ord har alltid hört hemma i templet, i synagogan, i kyrkan, det vill säga i kulten. Läsandet i ensamhet är ett mycket sent påfund.

Svensk medeltid

Låt oss så se på tidigmedeltida svenska kyrkor för att se om deras struktur är formad i enlighet med det kultiska evangeliska mönster jag presenterat ovan. En i alla stycken bevarad medeltida kyrka från 1100-talet fram till början av 1200-talet finns inte i Sverige, men utifrån den mängd kyrkor som bevarats från den tiden kan vi sluta oss till den grundstruktur som präglat dem alla.

1. Dörrar.
2. Små romanska fönster strax under takutsprånget.
3. Altaret med relikgömma och fem ristade kors.
4. Absid.
5. Kor.
6. Mariaaltare med skulptur av Maria och Jesusbarnet.
7. Helgonaltare.
8. Stenbänkar längs långsidorna för de som behöver sitta. Annars inga bänkar.
9. Församlingsdel.
10. Korskrank. En trävägg som skiljer det allra heligaste från församlingsdelen. Över korskranket hänger triumfkrucifixet i triumfbågen eller står på en tvärliggande bjälke. Korskranket var öppningsbart.
11. Piscina.

Om dörren till koret förutsätter en omgång runt kyrkan som på stavkyrkorna kan man fråga sig. Nils Månsson Mandelgren som besökte Pjätteryds gamla kyrka, som var en stavkyrka, beskriver ganska utförligt en sådan omgång.

Predikan hölls inifrån koret. Antingen genom ett hål i murväggen mellan korskranket och Mariaaltaret eller genom en mindre öppning i korskranket. Dopfunten var troligen placerad antingen nära dörren i väster eller enligt min mening snarare utanför själva kyrkorummet, i en eventuell omgång eller ute i det fria. Enbart döpta hade ju ursprungligen tillträde till kyrkan.

Kyrkan hade öppna takstolar och i dessa hängde åtminstone en klocka, konsekrationklockan, om den inte hängde inne i koret.

I korets sydvägg fanns ibland ett så kallat hagioskop. En lucka i väggen genom vilken de som av olika skäl inte kunde eller fick närvara i kyrkan kunde skåda in i koret när mässan firades.

Tidigt dekorerades väggar och tak med heliga bilder (även innan valven slogs i kyrkorna vilket vanligen var under 1400-talet). Dessa målningar beskrivs i litteraturen ofta som undervisningsmaterial för kyrkobesökarna. Så är enligt min mening knappast fallet. Bilderna närvarandegjorde evangeliet

som allt annat i kyrkan inklusive själva kyrkobyggnaden. Närvarandegörandet skedde alltså genom byggnad, ord, rit, bild samt bröd och vin.

Likheterna med tidiga koptiska kyrkor (och därmed fornegyptiska tempel) är slående bortsett från att koret inte har olika mer eller mindre avskilda delar. Det fanns dock koptiska kyrkor utan tredelat kor, till exempel på Philae. Maria, Guds moder, har i våra medeltida kyrkor sin plats vid norra korväggen vilket har sin motsvarighet i prothesis i koptiska kyrkor. Koret är avgränsat med ett öppningsbart korskrank. Krucifixet i triumfbågen visar att detta är porten till en grav och till livet. Altaret med sina helgon/martyrreliker är en grav där bröd och vin offras och i vilka Kristus åter blir närvarande, levande. Den levande Kristus träder ut ur gravrummet, koret, till de troende som får del av Kristi kropp och blod.

En fint välbevarad kyrka från 1100-talet är Herrestad kyrka i Östergötland.

Sakristian till vänster är av sent datum. Vi ser det lilla fönstret i absiden. Det fyrkantiga korfönstret är sentida, men den igensatta porten bortom detta fönster är en ursprunglig korport. Kyrkans stora fönster är sentida. Ursprungligen har små romanska fönster funnits strax under takåsen. Bortre fönstret sitter på den plats där den södra porten, kyrkans huvudingång var belägen. Kyrkan hade dessutom en nordportal.

Kyrkans inre mot koret med altaret och altarskåp. I triumfbågen hänger triumfkrucifixet. På korväggens nordsitta sitter helt korrekt den heliga jungfrun. Under krucifixet var korskranket placerat. Valven är från 1400-talet. Kyrkan hade tidigare öppen takstol.

Sammanfattning

Det är alltså i denna kultiska miljö som evangeliet hör hemma. Som en proklamation i ord och handling av Kristi födelse, liv, lidande, död, uppståndelse och himmelfärd. En förkristen rit har förenats med Kristi liv. Liturgin, kulten, dramat, närvarandegör evangeliet, Kristus själv. Den kult som evangeliet hör hemma i är i sin tur kyrkan, Kristi kropp. Kyrkan är alltså den församling som firar eukaristin i gemenskap med dem som var ögonvittnen till Jesu liv, död, uppståndelse och himmelfärd, det vill säga apostlarna och med dem som av apostlarna anförtrotts att bära evangeliet vidare till alla folk. Själva kyrkobyggnaden är Maria i vars innersta livet uppstår. Det är inte förvånande att kyrkor ofta uppkallats efter jungfru Maria.

Insikten om evangeliets sanning är alltså ingen rationell, intellektuell övertygelse om en boks historiska sanningshalt, det är mer än så. Det är snarare en odefinierbar förening med den i kyrkan närvarande Kristus, lika närvarande som allt annat är närvarande.

Eukaristin är det främsta kultiska närvarandegörandet av evangeliet, men det finns fler. Döpet, Konfirmationen, Äktenskapet, Vigningen, Försoningen och de sjukas smörjelse. Alla är de ett kultiskt närvarandegörande av Kristus. Även Tidegården hör hemma i detta sammanhang vare sig den läses tillsammans med andra eller enskilt "tillsammans" med alla andra i alla tider.

Återigen, genom att skilja ord och rit från varandra har tron gjorts till något intellektuellt försanthållande eller än värre, till en känsloupplevelse. Det är även en västerländsk villfarelse att göra juridik eller dogmatik av kristendomen. För de flesta kulturer hör rit och ord samman och kulten är sig själv nog, den behöver inte förklaras som jag försökt göra här. Mitt försök till förklaring syftar emellertid till att göra förklaringen obehövlig.

En gång skrev jag ett examensarbete där jag granskade tio läroböcker i religionskunskap för gymnasiet. Samtliga innehöll i stort sett en intellektuell beskrivning av religionernas tro. Till detta fogades en del bilder som i relation till beskrivningen av respektive religion gav ett ofta makabert

intryck. Även så kallade primitiva religioner förklarades på ett rationaliserande sätt. Det läroboksförfattarna gjort sig skyldiga till var att applicera den religionsförståelse som dominerat Sverige under cirka 500 år på alla världens religioner. Att religion och tro skulle vara ett rationellt intellektuellt försanthållande. Därmed har läroböckerna enligt min mening immuniserat eleverna från allt vad religion heter.